

KRIVIČNA DELA PROTIV ČOVEČNOSTI I MEĐUNARODNOG PRAVA IZ ASPEKTA JUGOSLOVENSKOG ZAKONODAVSTVA

I

U predratnoj Jugoslaviji Jevreji su do 1940. godine bili formalno ravnopravni građani. Ustav Kraljevine Jugoslavije od 3. septembra 1931. godine u svojim članovima 11, 12, 15, 19 i 23. zajemčuje slobodu vere i savesti, slobodu udruživanja, slobodu izražavanja mišljenja, slobodu nauke i umetnosti, ravnopravnost svih državljana u odnosu na zapošljenje u državnoj službi i slobodu prava i ugovaranja u privrednim odnosima. Prema tome, formalno su svi stanovnici imali pravo na slobodno, javno i privatno vršenje svake religije i verovanja, čije ispovedanje nije bilo u suprotnosti sa javnim poretkom i moralom.

Odredbe o jednakosti građana Jugoslavije sadržavao je i Senžermenski ugovor o miru sa Austrijom od 10. IX 1919. godine.

Status Jevreja kao verske zajednice u Jugoslaviji bio je uveden Zakonom od 29. XII 1929. godine. Jevrejima je bio priznat i status narodne manjine (iako o tome nije postojao posebni zakonski propis), jer je bilo dozvoljeno stvaranje raznih udruženja i ustanova sa jevrejskim nacionalnim, kulturnim, sportskim i sličnim ciljevima. Međutim, i pored formalne ravnopravnosti, stvarna ravnopravnost nikada nije bila potpuna. »Na razne načine su reakcionarni krugovi trpeli ili podržavali društvenu diskriminaciju koristeći se pri tome vekovnim predrasudama koje su se održale kao relikti ranijih vremena.«¹⁾

Dolaskom Hitlera na vlast u Nemačkoj i širenjem nacionalsocijalističkih ideja, antisemitizam je počeo da uzima korena i u Jugoslaviji, naročito poslednjih godina pred drugi svetski rat, kada su

---

¹⁾ Dr Albert Vajs: »Jevreji u novoj Jugoslaviji«, Jevrejski almanah, Beograd, 1954.

ga razni profašistički i reakcionarni krugovi i režimi počeli i zvanično da podržavaju. Važnu ulogu u tome igrale su fašističke i profašističke organizacije (ljotićevci, ustaše, križari, kulturbundovci itd.).

Kao u mnogim drugim državama pod posrednim ili neposrednim uticajem fašizma i reakcije, naročito agresivnog nacionalsocijalizma i veoma jake antisemitske propagande iz Nemačke, tako se i u Jugoslaviji položaj Jevreja naglo pogoršao. No, tada se više nije radilo samo o antisemitizmu koji se širio mimo režima. Naprotiv, u to vreme doneti su i pozitivni zakonski propisi koji su pripadnike jevrejske zajednice Jugoslavije stavili u neravnopravni položaj. Bilo je to jasno gaženje svih proklamovanih ustavnih principa o ravnopravnosti građana i nekih međunarodnih sporazuma i obaveza. Da iz tog razdoblja navedemo uvođenje numerus-klauzusa za Jevreje za upis u srednje i visoke škole na osnovu propisa koji su doneti u vreme kada je ministar unutrašnjih poslova bio Korošec, zatim Zakon o trgovini životnim namirnicama, na osnovu kojeg se Jevrejima izričito zabranjuje trgovina životnim namirnicama naveliko (opravdanje za ovakvu meru u javnosti režim je našao u tome što je pred rat počela nestašica životnih namirnica, poskupljenje i u vezi s tim špekulacija), poverljive propise u vojsci na osnovu kojih Jevreji nisu unapređivani u više oficirske činove niti proizvedeni za oficire, i dr.

II

Kao i većina nacionalnih zakonodavstava pre drugog svetskog rata, tako i zakoni predratne Jugoslavije nisu do tada imali jasno iskristalisane pojmove i obeležja zabranjenih krivičnih radnji protiv čovečnosti i međunarodnog prava. Tako, pored međunarodnih konvencija koje su bile prihvaćene od Srbije, kasnije i Jugoslavije a koje su se odnosile na neke zabranjene radnje iz ove oblasti, posebni deo Krivičnog zakonika predratne Jugoslavije nije inkriminisao nijednu od tih zabranjenih radnji. Razlozi ove slabosti u kodifikaciji bili su uglavnom: nerazvijeno međunarodno krivično pravo i često nepoštovanje prihvaćenih konvencija. Pored toga smatralo se da su mnoga krivična dela iz ove oblasti već obuhvaćena u posebnom delu postojećeg krivičnog zakonika te da ih stoga ne treba odvojeno kodifikovati. (Slično kao što, na primer, za vojna lica nisu posebno u vojno-krivičnim zakonicima propisana ona obična krivična dela koja su već obuhvaćena opštim krivičnim zakonikom — krađa, ubistvo i sl.)

Pošto je naš tadašnji krivični zakonik, kao i većine drugih civilizovanih zemalja, propisao kažnjavanje za izvršenje krivičnih dela ubistva, telesne povrede, krađe, pljačke, silovanja i dr., to

su se krivična dela ove vrste izvršena za vreme rata od domaćih ili stranih državljana na teritoriji domaće države imala da podvedu pod jedno od navedenih krivičnih dela iz posebnog dela krivičnog zakonika, naravno ukoliko su se obeležja tako izvršenog dela poklapala sa obeležjima krivičnog dela iz krivičnog zakonika. Tako bi se ubistvo talaca, civila i zarobljenika, ili silovanje i druga krivična dela izvršena za vreme rata, podvodilo pod krivično delo ubistva, pljačke ili silovanja, itd.

Ni vojni krivični zakonik predratne Jugoslavije od 1. II 1930. godine, sa izmenama i dopunama od 2. XII 1931. godine, nije u posebnom delu inkriminisao nijedno krivično delo protiv čovečnosti i međunarodnog prava. On je samo u §-u 48. inkriminisao, između ostalog, neprijateljsko izjašnjavanje vojnog lica protiv pojedinih narodnih plemena ili njihove vere.

Međutim, u §-u 162 Krivičnog zakonika bilo je inkriminisano »javno huljenje koje od javno priznatih vera«, a u §-u 165. propisana je kazna za onoga ko »javno na zborovima ili na javnim mestima draži jedan deo naroda protiv drugoga ili jedan društveni red protiv drugoga i time izaziva verski ili plemenski razdor ili razdor između društvenih redova«.

To su bile one konkretne pozitivne odredbe koje su u izvesnom smislu stavile pod krivičnopravnu zaštitu ustavne principe o ravnopravnosti naroda i veroispovesti i zabranu izazivanja svakog verskog i nacionalnog razdora (ovde ne ulazimo u zabranu razdora između društvenih redova, što u suštini znači zabranu klasne borbe, pošto to nije predmet naše teme).

Kao što se vidi, Ustav i zakoni predratne Jugoslavije zabranili su svaku diskriminaciju i razdor među narodima Jugoslavije i među postojećim verama, garantujući njihovim pripadnicima punu formalnu ravnopravnost. Međutim, ovi ustavni principi i zakonski propisi nisu niukoliko bili smetnja da se donesu propisi koji su prema Jevrejima bili u pravom smislu diskriminatorni, da se od strane profašističkih režima dopusti širenje antisemitizma i da se jedna manjina i »zakonom priznata vera« stavi u neravnopravni položaj.

Iako su ove ustavne odredbe i zakonski propisi kasnije demantovani širenjem i jačanjem antisemitizma i drugim merama vladajućih krugova protiv pojedinih naroda Jugoslavije i nacionalnih manjina, ipak oni sa formalno-pravne strane u izvesnom smislu predstavljaju neku vrstu preteče, ili sa stanovišta pozitivnog zakonodavstva začetak kasnijeg razvoja kodifikacije krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava. Ova kodifikacija će dobiti svoj puni značaj i sadržinu, kako u formalno-pravnom tako i u suštinskom pogledu, razvojem kroz narodnooslobodilačku borbu naroda Jugoslavije, i u novom krivičnom zakonodavstvu socijalističke Jugoslavije.

III

Karakteristika krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava je u tome što ona ne sadrže samo pojmove iz oblasti pozitivnog krivičnog prava nego i pojmove iz međunarodnog javnog prava. Odredbe o ovim krivičnim delima ne nalaze se samo u krivičnim zakonodavstvima pojedinih zemalja već i u međunarodnim ugovorima, konvencijama, deklaracijama itd. Štaviše, pojam ovih krivičnih dela, kao zabranjenih radnji, najpre je stvoren u međunarodnom javnom pravu, pa su tek posle na osnovu toga u pojedina zakonodavstva unete odredbe o ovim krivičnim delima.

Međutim, sve do prvog svetskog rata pojmovi krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava uglavnom se ograničavaju na određivanje pojma ratnih zločina, koji u stvari predstavljaju samo jednu grupu ovih krivičnih dela. Za krivična dela genocida, poznata odavno u istoriji, sve do poslednjih dana nije mnogo učinjeno da se kodifikuju međunarodnim sporazumima i da se unesu u pozitivna zakonodavstva pojedinih zemalja. Da navedemo samo nekoliko istorijskih činjenica koje jasno govore u prilog tvđenju da je genocid poznat i vršen odavno u istoriji: u slučaju ratova, krvne osvete i sl. Klanovi i plemena u doba prvobitne zajednice uzajamno su se istrebljivali: masovno uništenje Kartaginjana od strane Rimljana; istrebljenje sekta u tzv. verskim ratovima u srednjem veku; istrebljenja domorodaca od strane kolonizatora; pogromi Jevreja u carskoj Rusiji; pokolj Jevreja u Turskoj, itd. pa sve do najnovijih dana raznih rasnih diskriminacija u pojedinim državama ili još neoslobođenim kolonijama koje katkada imaju karakter genocida u pravom smislu.

Za pojam ratnih zločina u doba između dva svetska rata karakteristično je da nemaju neku određenost u krivičnom smislu, nego da se više oslanjaju na izvesna pravila o vođenju rata i ratnih operacija, na ono što je zabranjeno u ratu itd. kao sastavnim delu međunarodnog običajnog (ratnog) prava. O tim pravilima i običajima postojalo je više međunarodnih konvencija i ugovora, kao Ženevska konvencija od 1864. godine (dopunjena 1868.) o postupku sa bolesnicima i ranjenicima; Petrogradska deklaracija iz 1869. godine o zabrani varvarskih i podlih sredstava za vođenje rata doneta sa ciljem da se rat humanizuje, i o zabrani nekih napadačkih i odbrambenih sredstava; Deklaracija briselske konferencije iz 1874. godine; Ženevska konvencija od 1906. godine; Haške konvencije od 1899. i 1907. godine o poštovanju civilnog stanovništva u toku rata, o postupanju sa ratnim zarobljenicima, o postupanju prema bolesnim i ranjenim vojnicima i dr. iz oblasti ratnog prava, u čijem su donošenju učestvovali i predstavnici Srbije i Crne Gore.

Ovde treba istaći činjenicu da je Srbija, a kasnije Jugoslavija, pristupila napred navedenim međunarodnim sporazumima, te da je tako primila obaveze koje su proizilazile iz ovih međunarodnih akata.

Za krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava period sve do prvog svetskog rata karakterističan je po tome što se pokušavalo postizanje međunarodne saradnje u kažnjavanju ratnih zločina, ali se uglavnom sve bilo svelo na deklaracije i moralnu osudu, što je moglo da posluži samo kao jedan od osnova za eventualne reparacije.

Međutim, za period do drugog svetskog rata karakteristično je da uopšte nije bilo nikakvih sankcija za izvršioce ovih krivičnih dela koja u krivičnopravnom smislu nisu bila ni formulisana. Jedan od razloga da nisu bile propisane sankcije bio je što su izvršioци nekih od ovih radnji bili kažnjeni po pozitivnim zakonodavstvima država koje su neke takve radnje inkriminisale u posebnom delu krivičnog zakonika kao obična krivična dela, o čemu je već napred bilo reči.

IV

Nemačka je u ratovima 1870. i 1914—1918. primenjivala »strategiju« surovosti i razaranja. O tome svedoče naredjenja za najteži međunarodni banditizam, do tada u vođenju rata neviđenih razmera, dakle i pre hitlerovaca, kao što su ubijanja talaca, civilnog stanovništva, pljačka imovine, paljenja i dr. Da ovo nisu ostale samo prazne reči, nego da su postale i naredbe najodgovornijih vojnih komandanata, koje su bile i izvršene, svedoči više izveštaja specijalnih komisija u oslobođenim zemljama koje su bile pod Austro-Ugarskom i Nemačkom.

Pojedine odredbe Versajskog ugovora o miru sa Nemačkom okrivile su Viljema II za vođenje razbojničkog rata i predvidele osnivanje specijalnog međunarodnog suda da mu sudi. Slične odredbe o uzimanju na odgovornost krivaca koji su počinili razne ratne zločine u prvom svetskom ratu imaju i ugovori o miru sa Austrijom u Sen-Žermenu, i Bugarskom u Nejiu.

Ovi mirovni ugovori bili su međunarodni sporazumi tog vremena, a trebalo je da osude ratne zločine i da reše sve složene probleme prvog svetskog rata i pitanje krivične odgovornosti rukovodilaca državne politike i vojnih lica zbog »najveće uvrede međunarodnog morala« i izvršenih dela »protivnih zakona i običajima rata«, do tada neobični u istoriji međunarodnih ugovora.

Iako su savezničke zemlje — Francuska, Engleska, Rumunija i Italija — zahtevale da se na osnovu ovih međunarodnih sporazuma izvede pred sud 890 lica, među kojima i najviši rukovodioci

država koje su izgubile rat, a vodile su ga na brutalan i do tada u istoriji modernog ratovanja neviđen strahovito razbojnički način, — jedino je kompromisno rešeno da se ustanovi Vrhovni sud u Lajpcigu za suđenje krivcima za ratna krivična dela, i to na osnovu nemačkog zakona koji ustanovljava postupak za odgovornost za izvršenje krivičnih dela vezanih za rat.

Osim nekoliko presuda i izrečenih kazni od strane ovog suda, uglavnom simboličnih, i to nekim manje važnim ličnostima sa epizodnim ulogama u tako strašnom ratu, i za ratne zločine manjeg opsega i za podmuklo podmorničko ratovanje, glavni krivci, među njima i Viljem II, zbog držanja tadašnje holandske vlade nisu izručeni niti im je suđeno, tako da su u ovome pobedničke države u stvari kapitulirale pred zahtevima i pred otporom Nemačke.

Sve to pokazuje da je krivična odgovornost ratnih zločinaca u praksi međunarodnopravnih, a posebno krivičnopravnih odnosa bila samo fikcija. U stvari, pravi krivci za rat i ratni zločinci nisu bili podvrgnuti krivičnoj odgovornosti.

Ovde ne ulazimo u bliže razloge ove savezničke popustljivosti posle pobede u prvom svetskom ratu, ali je jasno da je tome doprinela i novonastala situacija posle oktobarske socijalističke revolucije u Rusiji 1917. godine.

V

U vreme između dva svetska rata čine se ozbiljni pokušaji da se proširi pojam međunarodnih krivičnih dela, te postoji tendencija da se inkriminišu još neki postupci u vezi sa vođenjem rata. Pokušava se da se zabrane ne samo postupci ratujućih snaga protivni međunarodnom pravu o načinu vođenja rata (ratni zločini), već da se sam napadački rat stavi van zakona i da se svi postupci u vezi sa vođenjem takvog rata označe kao nedozvoljeni, odnosno kao krivična dela.

Kao međunarodni akti u ovom smislu mogu se smatrati odredba čl. 227. Versajskog ugovora o miru da će se suditi tadašnjem nemačkom caru Viljemu II »za povredu međunarodnog morala i nepoštovanje međunarodnih ugovora«, zatim čl. 16. Pakta Društva naroda, koji je kao međunarodno krivično delo inkriminisao agresiju, a kao kaznu — to je prva međunarodna sankcija — ekonomske, vojne i druge sankcije protiv krivca, čl. 29. Ženevske konvencije od 1929. godine o krivičnoj odgovornosti zbog narušavanja pravila postupka sa ranjenim i bolesnim vojnicima, kao i sa zatvorenicima, Vašingtonska konferencija za ograničavanje naoružanja i za tihookeanska i dalekoistočna pitanja (1921—1922. g.) i Brijan — Kelogov pakt, zaključen 27. avgusta 1928. godine u Parizu, na osnovu kojeg su države potpisnice izjavile da osuđuju rat

radi regulisanja međunarodnih sporova i da se u svojim uzajamnim odnosima odriču rata kao oruđa nacionalne politike. Po tome paktu, svi konflikti, bez obzira na njihov karakter, morali su da se rešavaju samo mirnim sredstvima. Tom paktu bila se pridružila »dobrovoljno i bezuslovno« i Nemačka. Pitanje agresije i ratnog prava tretiraju kasnije i londonske konvencije o definiciji agresije, od 3. i 4. jula 1933. godine.

Najvažnije pitanje koje je u to vreme izbilo u prvi plan bilo je pitanje obaveznog pridržavanja zaključenih međunarodnih ugovora i sporazuma. U nekim državama je ta obaveza bila direktno izražena i u samom ustavu. Međutim, dolaskom hitlerovaca na vlast, neki pravници, pripremajući gaženje svih zaključenih ugovora, počeli su da propovedaju da su države usled promenjenih okolnosti, posle izvesnog perioda, ovlašćene da odredbe takvog jednog ugovora, koji su dobrovoljno prihvatile kao zakon i priznale, mogu na drugi način da tretiraju ili izmene s obzirom na životna prava naroda!

»Vlada Rajha izjavljuje — uveravao je Hitler 1935. godine — da će ispuniti sve obaveze koje proističu iz dobrovoljno potpisanih ugovora, čak i u onom slučaju ako je taj ugovor bio zaključen pre dolaska nacista na vlast«. Hitler, međutim, zaista nije pravio razliku između ugovora potpisanih pre ili posle prigrablivanja vlasti: on je podjednako cinično gazio i jedne i druge, što je opšte poznato iz nedavne prošlosti (zauzimanje Austrije 1936, Čehoslovačke 1938, napad na SSSR 1941. i dr.)

VI

Mnogobrojne konferencije, konvencije, međunarodni sporazumi i drugi međudržavni akti, naročito krajem XIX veka pa sve do drugog svetskog rata, u svojim odredbama uglavnom su jasno iskristalisali obeležje međunarodnih krivičnih dela. Ali, kao što smo rekli, sa kodifikacijom i prenošenjem ovih u nacionalna zakonodavstva išlo je sporo i skoro nikako. No, da se strogo držalo postignutih sporazuma i da su bile propisane sankcije za sve zabranjene radnje, a pogotovu da su sankcije striktno sprovedene bar za ona kršenja odredbi konvencija ili Pakta Društva naroda za koja su bile usvojene, međunarodno krivično pravo bi imalo jakog osnova i razloga za dalji razvoj i afirmaciju. Međutim, uglavnom se sve svelo na svečane deklaracije i izjave, pristupanje konvencijama i sporazumima, uz istovremeno verolomno gaženje istih od strane nekih država, na čelu sa Nemačkom, i to u periodu od više decenija.

Iako su postojale ove slabosti u primeni međunarodnog krivičnog prava sve do drugog svetskog rata, ipak su pomenuti akti

imali pozitivno dejstvo na razvoj teorije o međunarodnom krivičnom pravu, a pogotovu su s obzirom na stečena iskustva i događaje, ili bolje rečeno na vršenje zabranjenih radnji kroz istoriju, doprineli da se formira sistem međunarodnih krivičnih dela. Tako bi se međunarodna krivična dela mogla svrstati u dve osnovne grupe. Prva grupa — napadi na mirne odnose među narodima: 1) agresivne akcije; 2) propaganda agresije; 3) zaključivanje sporazuma u cilju agresije; 4) narušavanje ugovora koji služe stvari mira; 5) provokacija u cilju narušavanja mirnih odnosa među državama; 6) terorizam i 7) podrška naoružanih bandi («pete kolone»). Druga grupa — napadi u vezi sa ratom: 1) napadi na ratne zarobljenike, ranjene i bolesne vojnike; 2) napadi na život, zdravlje, čast i imovinu mirnih građana; 3) rušenje gradova i drugih naseljenih mesta i 4) pljačkanje i razaranje materijalnih i kulturnih vrednosti.²⁾

Međutim, ovde treba imati u vidu i specijalno krivično delo protiv čovečnosti koje su u drugom svetskom ratu izvršili nacistički zločinci čija se radnja izvršenja sastoji u uništenju neke nacionalne, etničke, rasne ili verske grupe samo po osnovi pripadnosti toj grupi, bez obzira na konkretno ponašanje i delatnost pojedinaca i na njihov pol i doba života.

VII

Borba naroda Jugoslavije u periodu između 1941. do 1945. godine vodila se za oslobođenje zemlje od okupatora i za izgradnju novog društvenog uređenja. Pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije, koja je posle okupacije zemlje 1941. godine i napada Nemačke na SSSR pozvala narode Jugoslavije na oružani ustanak, okupljale su se narodne mase u borbi na širokom frontu, bez obzira na nacionalnu, rasnu ili versku pripadnost i socijalno poreklo. Tako su se u redovima NOB-a svrstali svi oni pošteni rodoljubi koji su pred sobom imali kao prvenstveni zadatak oružane borbe oslobođenje zemlje od okupatora i domaćih izdajnika i izgradnju pravednijeg i boljeg društva.

Nerešeno nacionalno pitanje i suprotnosti koje su postojale među narodima Jugoslavije, vešto potpirivane i sve više raspaljivane od okupatora i njegovih slugu u licu domaće reakcije, velikosrpske buržoazije, ustaša, ljotićevara i dr., umnogome su otežavali okupljanje naroda Jugoslavije na širokom frontu za borbu protiv okupatora.

Već u prvim proglasima i pozivima koje je Komunistička partija Jugoslavije uputila narodima Jugoslavije, istaknuto je, iz-

²⁾ Prema profesoru A. N. Trajninu: Krivična odgovornost hitlerovaca, Naučna knjiga, Beograd, 1948.

među ostalog, da se borba za oslobođenje vodi i da se nova vlast i nova država izgrađuju pod parolom stvarne jednakosti svih naroda Jugoslavije i njenih manjina, bez obzira na nacionalnu ili versku pripadnost. Tako se u tač. 8. proglasa o zadacima narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda navodi da »politička linija partizanskih odreda mora biti: narodnooslobodilački antifašistički front svih naroda Jugoslavije bez obzira na politička i verska ubeđenja«.

Da od brojnih dokumenata iz prvog perioda borbe, koji govore u prilog stava NOB-e u nacionalnom pitanju i pitanju ravnopravnosti uopšte, navedemo samo dva:

Zajednički proglas CK KPJ i Vrhovnog štaba NOP i dobrovoljačke vojske Jugoslavije od 27. III 1942. godine povodom prve godišnjice oslobodilačke borbe jugoslovenskih naroda:

***
»Uoči godišnjice porobljavanja naše zemlje, pružite si svi bratske ruke, stvarajte jedan jedinstveni Narodnooslobodilački front. Stupajte u redove naše herojske Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije, borite se rame uz rame sa herojskom Crvenom armijom, sa našim velikim saveznicima — sa Sovjetskim Savezom, Amerikom i Engleskom, za konačno svoje oslobođenje od mrskih fašističkih okupatora.

***

Centralni komitet
Komunističke partije Jugoslavije«.)

Koliko se vodilo računa o verski nastrojenim borcima, vidi se iz *Naredbe Vrhovnog komandanta Narodnooslobodilačkog pokreta i dobrovoljačke vojske Jugoslavije druga Tita od 23. VI 1942. godine štabovima proleterskih brigada o ustanovljenju zvanja verskih referenata u brigadama i o njihovim dužnostima,*⁴⁾ u kojoj se navodi:

»Prema ukazanoj potrebi ustanovljavaju se zvanja sveštenika pri brigadama sa nazivom: verski referent«.

***

»Znaci raspoznavanja su: brigadni: na levoj ruci krst (za hrišćanske), za muslimanske polumesec itd. (podvukao A. L.) sa dva širita ispod znaka, a za

---

³⁾ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda br. 18, tom II, knjiga 3, str. 223, Vojno-izdavački zavod. »Vojno delo«, Beograd, 1954.

⁴⁾ Isto, br. 193

bataljonske sa jednim širitom. Na kraju petokraka zvezda«.

Dalje se u ovoj interesantnoj naredbi navode dužnosti verskih referenata.

U članku o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji, drug Tito, između ostalog, piše:

... »Riječ narodnooslobodilačka borba — bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, osim općejugoslovenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebno, tj. kada ona ne bi, osim oslobođenja Jugoslavije, značila u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Arnauta, muslimana itd., kada narodnooslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije. U tome i jeste suština narodnooslobodilačke borbe«.⁵⁾

•••

Ovakav stav u nacionalnom pitanju i proklamovano jedinstvo i ravnopravnost svih naroda Jugoslavije bez obzira na rasnu i versku pripadnost, od početka ustanka pa za sve vreme narodnooslobodilačke borbe, bili su dosledno sprovedeni i potvrđeni u životu samih jedinica narodnooslobodilačke vojske i na oslobođenoj teritoriji, kao i brojnim odlukama i naređenjima vojnih komandi, narodnooslobodilačkih odbora i Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, da bi svoju punu sadržinu i stvarnu i pravnu potvrdu dobili oslobođenjem zemlje i donošenjem novog ustava.

U proglasima, pozivima i sl. ne pominju se posebno pripadnici jevrejske zajednice Jugoslavije kao narodne manjine sa specifičnim obeležjima i kao verska zajednica, što je razumljivo s obzirom na činjenicu da i druge manjine nisu posebno naglašavane i da je procenat jevrejskog življa u Jugoslaviji u odnosu na druge narode bio neznatan. Usled toga razumljivo je što KPJ, kao organizator oružane borbe protiv okupatora, nije posebno naglasio ravnopravnost i pripadnika jevrejske zajednice i jednakost njenih članova u novoj Jugoslaviji, jer se to samo po sebi razume. No, sasvim je jasno, s obzirom na ideološki stav i usvojene marksističke principe KPJ i narodnooslobodilačke borbe, da su i Jevreji u Jugoslaviji od samog početka narodnooslobodilačke borbe svrstani u iste redove i stavljeni u isti ravnopravni položaj sa svim drugim narodima i narodnim manjinama i verskim grupacijama.

Međutim, treba ovde pomenuti da su posle kapitulacije Italije, 9. septembra 1943. godine, i oslobođenja koncentracionog logora

⁵⁾ Josip Broz Tito: Borba za oslobođenje Jugoslavije 1941—45, I knjiga, »Kultura«, Beograd, 1957.

na ostrvu Rabu, Jevreji, oslobođeni logoraši, odmah formirali jevrejski bataljon koji je na oslobođenoj teritoriji Hrvatske uključen u 6. diviziju narodnooslobodilačkih jedinica Hrvatske. Ali, tom prilikom su u jedinice narodnooslobodilačkog pokreta, pored Jevreja, stupili i mnogi drugi pripadnici ovog logora.

»Nije nacionalni momenat iz nas stvorio cjelinu, vođenu istim ciljem i željama. Posrijedi je bilo nešto drugo, u taj čas bitnije i važnije. Trebalo je da se borimo protiv nacista i fašista, neprijatelja slobodarskog svijeta uopšte, a Jevreja posebno. Bilo nas je u talijanskom koncentracionom logoru na Rabu nekoliko hiljada iz svih krajeva svijeta: Nijemaca, Poljaka, Rumuna, Mađara, Austrijanaca i mnogih drugih, a nas Jugoslovena najviše. Ljudi iz raznih društvenih slojeva s raznim shvaćanjima, običajima i pogledima na svijet. Ali kod svih nas bilo je jedinstveno i svi smo bez iznimke željeli jedno — da se uništi fašizam i da svako doprinese toj pobjedi.«⁶⁾

VIII

Mnogobrojni dokumenti iz narodnooslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, kao što su naredbe, saopštenja, bilteni, presude, odluke i dr. a kasnije i formalno-pravni akti vojnih komandi i nove vlasti, narodnooslobodilačkih odbora i AVNOJ-a, bogati su izvori razvoja međunarodnog krivičnog prava za vreme borbe za oslobođenje. S obzirom na vreme i uslove kada su stvarani, oni, naročito u početku, nisu uvek potpuni niti adekvatni pojedinim krivičnim delima protiv čovečnosti i međunarodnog prava u onom smislu kako će se formirati kasnije u fazi oslobođenja i stvaranja nove države. No, oni su već tada i u duhu jako razvijenog novog međunarodnog krivičnog prava, koje je nastalo i pod uticajem odluka više međunarodnih konferencija, konvencija i sporazuma. Ti dokumenti iz tog vremena sadrže i mnoge odredbe i pojmove koji regulišu uopšte pitanja iz oblasti pravosuđa, zatim stavove koji se odnose na suđenje za izdajstvo zemlje, saradnju sa neprijateljem, špijunažu, za obična krivična dela, imovinsko-pravne odnose i dr., kao i pojedine odredbe procedure. Međutim, mnogi od njih po svojoj suštini predstavljaju neocenjivu istorijsku vrednost u razvoju međunarodnog krivičnog prava kod nas u periodu narodnooslobodilačke borbe i drugog svetskog rata.

Svi ti izvori mogu se razvrstati u dve osnovne grupe: dokumenti organizacionog i dokumenti materijalno i formalno-pravnog

⁶⁾ Viktor Hajon: Konačno — sloboda! — formiranje jevrejskog bataljona na ostrvu Rabu, Jevrejski almanah, Beograd 1954.

karaktera, s tim što veoma često jedni sadrže i jedne i druge norme. Inače, razvoj međunarodnog krivičnog prava za vreme narodno-oslobodilačke borbe može se podeliti u dva osnovna perioda: od početka oružanog ustanka, jula 1941. godine, pa do II zasedanja AVNOJ-a u Jajcu novembra 1943. godine i od II zasedanja AVNOJ-a pa do završetka rata 15. maja 1945. godine.

Za oba ova perioda postoji niz dokumenata u vidu raznih naredbi, biltena, presuda, saopštenja i drugih akata postojećih vojnih i civilnih vlasti narodnooslobodilačkog pokreta, koji su od neocenjive važnosti za razvoj međunarodnog krivičnog prava kod nas.

Posebni značaj za razvoj našeg zakonodavstva i sudstva, pa i za međunarodno krivično pravo u periodu do drugog zasedanja AVNOJ-a, imaju »Fočanski propisi«.

Po »Fočanskim propisima« nadležnost narodnooslobodilačkih odbora prostire se na sve funkcije vlasti, osim na one koje, u ratno vreme, spadaju u nadležnost vojnih organa. Naime, ovim propisima je izvršeno razgraničenje između NOO i vojnopozadinskih organa, tako da vojni organi imaju celokupno obezbeđenje i borbu protiv neprijatelja i krivično sudstvo u celini, dok civilno sudstvo spada u nadležnost NOO. Pored velike uloge u izgradnji nove vlasti, »Fočanski propisi« su od velikog značaja za određivanje pojma »narodni neprijatelj« i za konfiskaciju njihove imovine. Iz date definicije narodnog neprijatelja čija se imovina konfiskuje, proizilazi jasno da to mogu biti samo jugoslovenski državljani, dok okupatorski i drugi neprijateljski vojnici, ukoliko čine zverstva, postaju ratni zločinci. No za razvoj materijalnog i formalnog krivičnog prava važno je napomenuti da je narodnim neprijateljem mogao biti proglašen samo neko na osnovu sopstvene krivice, na osnovu svoje lične delatnosti. Član porodice, niti bilo kakva druga zajednica, nisu mogli potpasti pod odredbe o narodnim neprijateljima zbog delatnosti jednog svog člana. Da neko bude proglašen za narodnog neprijatelja, to je moralo da bude utvrđeno u specijalnom postupku. To znači da je u toku revolucije, još od prvih dana, vladao princip zakonitosti, koji je obavezivao sve organe vlasti i sve građane. Prema tome, propisi o kojima je ovde reč nose već u to vreme jak pečat humanizma, kako po formi tako i po svojoj sadržini, jer propisuju čovečni postupak i sa najvećim neprijateljima naroda. Što je takođe od osobitog značaja, to je činjenica da oni propisuju princip individualne krivnje svakoga za svoje delo i da zabranjuju bilo kakvu odmazdu prema članovima porodice narodnih neprijatelja. Dalje, odredbe ovih propisa spadaju među naše prve odredbe iz oblasti krivičnog prava, a sadrže neke osnovne principe na kojima se razvijalo naše krivično pravo uopšte, pa i krivična dela protiv međunarodnog prava.

Da citiramo jednu presudu ustašama koju je izrekao Ratni vojni sud Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske 18. novembra 1942. godine u Bihaću:

»U interesu naroda i narodnooslobodilačke borbe, u cilju suzbijanja ustaških zverstava i petokolonaške djelatnosti, u interesu konačnog oslobođenja naših napaćenih naroda i zaštite reda i bezbednosti na oslobođenim područjima, Ratni vojni sud, na osnovu islednog krivičnog materijala, svjedocima utvrđenih činjenica i na osnovu vlastitih priznanja okrivljenih... (navode se imena okrivljenih) izriče sledeću

P r e s u d u «

Zatim sledi dispozitivni deo u kome se navode imena osuđenih lica i izvršena krivična dela, kao što su ubijanje nedužnog stanovništva, potkazivanje, zverstva i mučenja i dr. pa se dalje navodi:

»da su svi pomenuti u službi krvavog ustaškog režima, to je nepobitno utvrđeno u toku istrage i na osnovu zaplenjenih zvaničnih dokumenata«⁷⁾

Dalje se u presudi nabrajaju razlozi zbog kojih se zločini okrivljenih smatraju teškim, pa se posebno ističe činjenica da su učestvovali u ubijanju nevinog hrvatskog, muslimanskog i srpskog stanovništva. U presudi se ističu i kazne na koje su okrivljeni osuđeni.

Veliku ulogu u kažnjavanju ratnih zločinaca i u razvoju međunarodnog krivičnog prava u toku drugog svetskog rata pod uslovima dotada nečuvenih zverstava i genocida, pa i u razvoju ovog prava i kažnjavanju ratnih zločinaca u toku narodnooslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, odigrali su takođe i izjave najodgovornijih državnika savezničkih zemalja i međunarodni sporazumi, ugovori i dr., kao: Deklaracija Staljina od 4. decembra 1941. godine o »kažnjavanju hitlerovskih zločinaca«, note Vječe-slava Molotova, ministra spoljnih poslova SSSR, od 25. novembra 1941. godine i 27. aprila 1942. godine, izjava Sovjetske vlade od 14. oktobra 1942. godine, Deklaracija predstavnika Belgije, Čehoslovačke, Nacionalnog komiteta slobodne Francuske, Grčke, Luksemburga, Holandije, Norveške, Poljske i Jugoslavije, od početka 1942. godine, izjava predsednika Ruzvelta od avgusta 1943. godine, izjava Čerčila u Donjem domu 8. septembra 1942. godine, Moskovska deklaracija triju velikih sila od 30. oktobra 1943. godine, Krimaska deklaracija od 11. februara 1945. godine, Londonski sporazum četiri velike sile od 8. avgusta 1946. godine i dr.

---

⁷⁾ Arhiv Narodnooslobodilačkog rata Vojnoistorijskog instituta MNO FNRJ br. reg. 2—6, K—6—II.

IX

Na organizaciono jačanje vojnih sudova kod nas u ovom periodu uticala je *Naredba Vrhovnog štaba NOV i POJ od 29. XII 1942. godine*¹⁾ upućena štabovima narodnooslobodilačkih udarnih brigada i štabovima partizanskih odreda i komandama mesta i komandama područja, koja je doneta u svrhu stvaranja jedno-obraznog suđenja i obrazovanja stalnih vojnih sudova kod narodnooslobodilačkih (proleterskih) udarnih brigada, kod pojedinih vojnih vlasti i kod partizanskih odreda. Naredba određuje i sastav i nadležnost sudova i u bitnim crtama postupak. Posebno je značajno navesti da se tom naredbom određuje dužnost islednika da u slučaju nekog ratnog zločina prikupi sve važnije podatke, pa ističe da će takav materijal biti od propagandne važnosti za samu narodnooslobodilačku borbu, zatim od istorijskog značaja i da će poslužiti za kažnjavanje fašističkih zločinaca.

Sve do ove naredbe ne može se govoriti o pravim vojnim sudovima, bar ne na svim područjima, mada se prema Uputstvu privremene vrhovne komande u Crnoj Gori i pri osnivanju proleterskih brigada pominju vojni sudovi, pošto su komande partizanskih odreda ili drugih jedinica izricale presude, ne kao vojni sudovi nego kao revolucionarni organi narodnog ustanka. I za taj period karakteristično je da se sudilo u veću u kome je učestvovao i jedan predstavnik boraca.

Naredba od 29. decembra 1942. godine bavi se i problemima postupka, te se ističu principi usmenosti, neposrednosti i javnosti. Kontradiktornost se ne pominje ali se u praksi ostvaruje.

Organizacija sudstva u smislu pomenute naredbe i donete odluke, naređenja i uputstva za suđenje za razna krivična dela protiv naroda, protiv čovečnosti i međunarodnog prava, bili su zasnovani na principima zakonitosti i u duhu pravičnosti i humanizma, a u skladu sa razvojem međunarodnih kriterija usvojenih u to vreme od savezničkih zemalja i donetih odluka i međunarodnih sporazuma. Pored toga suđenje u toku narodnooslobodilačke borbe za sva krivična dela, pa i za izvršene ratne zločine, obavljalo se u skladu sa osnovnim principima usvojenim od vrhovnih vojnih i političkih vlasti NOP-a.

Mnogi izveštaji, pisma i saopštenja iz tog perioda daju podatke o izvršenim ratnim zločinima nad nedužnim stanovništvom. Tako izveštaj Okružnog komiteta KPJ za Kragujevac od 12. marta 1943. godine Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju²⁾ govori o

¹⁾ Arhiv Narodnooslobodilačkog rata Vojnoistorijskog instituta MNO FNRJ reg. br. 32/35, K—103.

²⁾ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom I, knjiga 5, str. 94. Vojno izdavački zavod »Vojno Delo«, Beograd, 1954. n

pljački i teroru neprijateljskih jedinica u Kragujevačkom okrugu, te se posebno pominju pljačke imovine seljaka i teror okupatora i prisilno odvođenje na rad u Nemačku.

Pismo Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju od 19. III 1943. godine¹⁰⁾ Okružnom povereništvu KPJ za Mladenovac o merama protiv neprijateljskog terora i špijunaže na teritoriji beogradskog okruga ukazuje na potrebu preduzimanja mera protiv postupka okupatora i domaćih izdajnika.

Postoje mnogi slični izveštaji i dokumenti višim vojnim komandama i političkim forumima o zločinima četnika, ustaša i drugih, kao i okupatorske vojske, kako nad pristalicama narodno-oslobodilačke borbe tako i nad narodom, koji ubedljivo svedoče o strahovitim zločinima izvršenim od okupatora i domaćih izdajnika.

X

Drugo zasedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije 29. i 30. novembra 1943. godine u Jajcu, na kome su donete istorijske odluke o stvaranju nove demokratske federativne države Jugoslavije, donelo je i važne odluke koje se odnose na kažnjavanje ratnih zločinaca.

U svome referatu na ovom zasedanju, govoreći o Moskovskoj konferenciji, drug Tito je naveo da je posle ove konferencije u odnosima između našeg političkog rukovodstva i saveznika postalo aktuelno, među ostalim pitanjima, i pitanje ratnih zločinaca. U Dekleraciji AVNOJ-a kojom su utvrđeni novi odnosi i označen revolucionarni pokret u današnjem razvitku narodne vlasti, između ostalog, pozdravljaju se i prihvataju odluke Moskovske konferencije, koja je pred sve narode antifašističke koalicije postavila i zadatak borbe protiv ratnih zločinaca. Tom prilikom je Predsedništvo AVNOJ-a donelo odluku o obrazovanju Državne komisije za utvrđivanje ratnih zločina okupatorâ i njihovih domaćih pomagača — dakle samo nešto kasnije od obrazovanja Komisije Ujedinjenih nacija za ratne zločince, u Londonu, 20. oktobra 1943. godine — koja je pozvala sve savezničke zemlje da obrazuju svoje nacionalne komisije za utvrđivanje ratnih zločinaca i da sa njome sarađuju.

Videli smo da su se i dotad sudovi partizanskih komandi i vojni sudovi bavili kažnjavanjem ratnih zločinaca i izvršilaca drugih krivičnih dela, ali je osnivanjem Komisije dat podstrek i poseban značaj kažnjavanju ratnih zločinaca.

U uslovima još ne potpuno oslobođene zemlje, Komisija u prvoj fazi svoga rada nije mogla u potpunosti da razvije svoju

¹⁰⁾ Isto, tom I, knjiga 5, str. 97.

aktivnost, ali je značajno da se u toku 1944. godine osnivaju nacionalne komisije za utvrđivanje ratnih zločina, koje će zajedno sa centralnom komisijom odigrati naročito važnu ulogu posle oslobođenja zemlje.

Za rad Državne komisije i za njenu organizaciju bio je od važnosti i *Pravilnik o radu Državne komisije*, koji je donet 8. maja 1944. godine. Pravilnik sadrži odredbe materijalno- i formalno-pravnog karaktera, pored izvesnih administrativno-pravnih propisa. U Pravilniku je od značaja član 2. koji uglavnom nabroja krivična dela o kojima komisije treba da prikupljaju podatke. Važno je istaći da se bića krivičnog dela nabrojanih u čl. 2. uglavnom poklapaju sa onim krivičnim delima koja su bila inkriminisana u međunarodnom krivičnom pravu koje je tada važilo. Pošto ta krivična dela nisu taksativno nabrojana, na kraju člana je dodato kao i »svima onim delima kojima su zlostavljani pojedinci ili mase, uništavana imovina ili druga dobra, ili kojima se pomoglo izvršenje ma kojeg od takvih ili sličnih dela«.

Karakterističan je član 3. Pravilnika, već sasvim u duhu novog međunarodnog krivičnog prava što se postepeno razvijalo i afirmisalo, koji inkriminiše kako odgovornost neposrednih izvršilaca tako i organizatora, naredbodavaca, podstrekača, duhovnih začetnika i pomagača, koji su ma na koji način pomogli izvršenju ili skrivanju zločina.

Bez obzira na konkretnu delatnost Komisije, sama odluka o njenom obrazovanju i Pravilnik, kao pravni propisi nove vlasti, imali su naročiti značaj za dalji razvoj međunarodnog krivičnog prava kod nas, a posebno za razvoj propisa o kažnjavanju ratnih zločinaca. Oni su od takvog značaja i zbog toga što su u načelu prihvatili osnovne postavke dotada donetih i usvojenih međunarodnih principa u odnosu na pitanja ratnih zločina.

Pored toga, centralna komisija, kao i nacionalne komisije, pristupile su utvrđivanju i ratnih zločina izvršenih na teritoriji okupirane Jugoslavije od okupatorâ i njihovih pomagača prema Jevrejima. Komisije su ovaj materijal prikupile i posebno obradile, te je on 1952. godine poslužio kao osnova Savezu jevrejskih opština Jugoslavije da objavi knjigu »Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji«.

Dok je Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača pokazivala aktivnost u pravcu utvrđivanja činjenica koje će poslužiti za kažnjavanje ratnih zločinaca, vojni i civilni sudovi nastavili su sa suđenjem kako zbog izvršenih ratnih zločina tako i drugih krivičnih dela. Tako, na primer, iz presude Vojnog suda Komande požeškog područja br. 140/43 od 9. XII 1943. godine doznajemo da je jedno lice osuđeno zbog toga što je

kao ustaša po selima palio kuće i ubio tri čoveka, »čime je počinio delo paleža i ubistva nevinog naroda«¹¹⁾)

XI

Uredba o vojnim sudovima od 24. maja 1944. godine predstavlja prvi pravni propis donet za vreme narodnooslobodilačke borbe koji konkretno daje obeležje bića krivičnog dela ratnih zločina.

Pored odredaba čisto materijalne prirode i propisa o ustrojstvu i nadležnosti vojnih sudova, naredba sadrži i odredbe o postupku za suđenje i izvršenje presude, pa se stoga ima smatrati kao jedan jedinstveni krivičnopravni propis koji je predstavljao kodifikaciju materijalnih normi koje su u oblasti krivičnog prava nastale u toku narodnooslobodilačke borbe na principima narodnooslobodilačkog pokreta.

Stupanjem na snagu ove Uredbe, prestala je da važi naredba od 29. XII 1942. godine. Inače, posebni značaj za nas imaju odredbe čl. 3. i 13. Uredbe, koje određuju nadležnost Višeg vojnog suda da sudi po važnijim delima ratnih zločinaca i koje daju bića ratnih zločina, koja se u mnogome podudaraju sa onim što je o ratnim zločinima u to vreme bilo usvojeno i od savezničkih zemalja.

Član 13. Uredbe glasi:

»Ratnim zločincima, bili oni građani Jugoslavije, okupatorskih ili drugih zemalja, imaju se smatrati: pokretači, organizatori, naredbodavci, te pomagači i neposredni izvršitelji masovnih ubijanja, mučenja, prisilnog iseljavanja, odvođenja u logore i na prisilni rad stanovništva, zatim paleža, uništavanja i pljačke narodne i državne imovine, svi pojedini posednici imanja i preduzeća u okupatorskim i drugim zemljama, koji su nečovečno eksploatirali radnu snagu na prisilni rad odvedenih ljudi, funkcioneri terorističkog aparata i terorističkih naoružanih formacija okupatora i domaćih u službi okupatora, oni koji su vršili mobilizaciju našeg naroda za neprijateljsku vojsku.«

Ova odredba predviđa da ratni zločinci mogu biti kako građani Jugoslavije tako i građani okupatorskih i drugih zemalja i da izvršioци ratnih zločina mogu biti, pored neposrednih izvršilaca, i pokretači, organizatori, naredbodavci i pomagači. Posle određiva-

¹¹⁾ Iz arhiva Narodnooslobodilačkog rata Vojnoistorijskog instituta MNO FNRJ reg. br. 24/F-4, K-1754-1

nja subjekta krivičnog dela ratnog zločina, čl. 13. daje i njegova objektivna obeležja (radnje izvršenja, posledice).

Iz doba pre završetka rata treba pomenuti i *Odluku o ustaveni suda za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti* koju je 11. novembra 1944. godine donelo Predsedništvo Velike antifašističke narodnooslobodilačke skupštine Srbije. Slične odluke donele su nešto kasnije i narodnooslobodilačke skupštine ostalih republika.

U uvodnom delu navode se razlozi koji su nametali potrebu da se donese odluka i konstatuje činjenica da su pojedinci, u vreme kada je Srbija bila pod fašističkom okupacijom i u vreme najteže borbe, saradivali sa okupatorom, služili u njegovom aparatu ili mu činili usluge raznih oblika, te da su na taj način izdali svoj narod i ukaljali svoje nacionalno ime i čast. »Obnavljajući svoju oslobođenu zemlju, srpski narod — kaže se na kraju uvodnog dela odluke — ne može ostaviti bez kazne ove zločine i prestupe kojima su njihovi počinitelji naneli štetu i sramotu srpskom narodu«.

Odluka u šest tačaka propisuje najosnovnije odredbe o organizaciji samoga suda i neke odredbe materijalno i formalno-pravne prirode. Po odredbama tač. 1. i 2. sud će »suditi svakom licu koje je za vreme neprijateljske okupacije počinilo zločin ili prestup protiv srpske nacionalne časti«. I dalje: »Ovaj sud sudiće za one zločine i prestupe koji se ne mogu kvalifikovati kao veleizdaja ili kao pomaganje okupatoru u vršenju ratnih zločina«.

U tač. 4. predviđeno je da će se »u slučaju da se u toku ispitivanja dela utvrdi da se radi o težem zločinu koji traži smrtnu kaznu, Sud za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti oglasiti nenadležnim i uputiti krivca nadležnom sudu«.

Kao što se vidi, ova odluka ne obuhvata krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava, pa ni same ratne zločine, nego ih izuzima. Odluka je baš i doneta da se kaznama gubitka nacionalne časti (koja je u sebi uključivala gubitak građanske časti, a mogla se izreći doživotno ili na ograničeno vreme), lakog ili teškog prisilnog rada (najviše do deset godina) i konfiskacijom imovine, kazne one krivice koje se nisu mogle podvesti pod jedno od krivičnih dela iz Uredbe o vojnim sudovima od 24. maja 1944. godine, pošto su se i ta dela, s obzirom na vreme kada su izvršena, morala javno da žigošu i izvršioci kazne.

XII

Tek što se završio rat u Evropi, Predsedništvo Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, 24. maja 1945. godine, donelo je *Zakon o zabrani izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i razdora*. Zakon je, kako u njegovom uvodnom delu ističe

Predsedništvo AVNOJ-a, donet u cilju zaštite ravnopravnosti naroda kao i ravnopravnosti građana Demokratske Federativne Jugoslavije bez obzira na njihovu nacionalnu, rasnu ili versku pripadnost. Ovaj Zakon »pravno formuliše postojeće činjenično stanje, pretvarajući ideal bratstva i jedinstva — jednu moralnu i političku vrednost, koja je za poslednjih sto godina lebdela pred očima istinskih boraca za prava naših naroda i koja je bila cilj naše borbe — u pravnu vrednost, pošto je to moralno-politička a sada i pravna vrednost jedna od osnova naše celokupne državne strukture.«¹²⁾

Zakon o zabrani izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i razdora ima sedam članova, od kojih su poslednja dva procesne prirode.

U članu 1. data su obeležja krivičnog dela koje je usmereno na rušenje načela ravnopravnosti naroda i građana i bratstva i jedinstva naroda Demokratske Federativne Jugoslavije. Stoga je »svako ograničenje građanskih prava kao i svako pružanje povlastica i prednosti (privilegija) građanima Demokratske Federativne Jugoslavije u zavisnosti od njihove nacionalne, rasne ili verske pripadnosti, kažnjivo kao krivična radnja kojom se ide za tim da se naruši načelo ravnopravnosti naroda i građana i bratstvo i jedinstvo naroda Demokratske Federativne Jugoslavije kao temeljna tekovina narodnooslobodilačke borbe.«

Član 2

Kao takav napad na nacionalnu ravnopravnost kazniće se i svaka agitacija i propaganda kojom se ide za tim da se izazove ili raspiri nacionalna ili rasna mržnja ili razdor, a isto tako i pisanje, izdavanje, štampanje i raširivanje spisa takve sadržine.

Kao što se vidi, ovaj član inkriminiše posebno krivično delo izazivanja i raspirivanja nacionalne ili rasne mržnje ili razdora, dok je izazivanje i raspirivanje verske mržnje inkriminisano u članu 5. ovog zakona i zaprećeno istom kaznom.

Zakon je redakcijski doteran, te je Ukazom Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ od 11. jula 1946. godine proglašen novi Zakon o zabrani izazivanja nacionalne, rasne ili verske mržnje i razdora, koji je stupio na snagu 20. jula iste godine. Međutim, stupanjem na snagu Krivičnog zakonika, 1. jula 1951. godine, on je ukinut, ali su njegove inkriminacije prenete u čl. 119. kao krivično delo izazivanja nacionalne, rasne ili verske netrpeljivosti, mržnje ili razdora.

Zakon o zabrani izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i razdora naišao je na velik odjek u demokratskoj javnosti u svetu, a posebno je sa velikom pažnjom i priznanjem primljen

---

¹²⁾ Dr. Jože Vilfan, predgovor uz Zbirku materijalno-krivičnih propisa br. 10, izdanje »Službenog lista DFJ«, Beograd 1945.

u jevrejskoj javnosti. Jer, posle stradanja i patnji Jevreja u Evropi za vreme vladavine fašističkih režima, ovaj zakon značio je, pored pozitivne zakonske afirmacije i krivičnopravne zaštite proklamovanih principa narodnooslobodilačke borbe i principa novog Ustava, i veliku moralnu satisfakciju za progonjene i neravnopravne, nadu u bolju budućnost i veru da se nedavne strahote nikad neće ponoviti.

XIII

Drugi propis nove Jugoslavije (njegove pojedine odredbe) koji predstavlja posebni interes za naš članak, je *Zakon o krivičnim delima protiv naroda i države* donet 25. aprila 1945. godine (stupio na snagu 1. septembra 1945. godine).

Ovaj zakon, po kome su se kažnjavala krivična dela protiv naroda i države, predstavlja u suštini jednu posebnu glavu budućeg Krivičnog zakonika. Vremenom ovaj zakon je pretrpeo neke izmene, a primenjivao se sve do donošenja novog Krivičnog zakonika. Donet je neposredno posle oslobođenja zemlje da bi se jasno dalo na znanje da će se izvojevana sloboda i nezavisnost, kao i tekovine narodnooslobodilačke borbe i novo društveno uređenje, braniti od svakog napada spolja i iznutra, te da će se izvršioци krivičnih dela kazniti.

U nekim svojim odredbama ovaj zakon preuzima dotada usvojena načela o pojmu ratnog zločina, te tako kažnjavanjem izvršilaca ovih dela u stvari nastavlja u uslovima oslobođene zemlje ono što se za vreme narodnooslobodilačke borbe izgrađivalo. No, treba dodati da on sadrži i nekoliko bitnih procesno-pravnih principa (o nadležnosti sudova, saslušanju osumnjičenog, pretresu, pravu na žalbu i dr.).

U tač. 3. čl. 3 Zakona, data su obeležja krivičnog dela ratnog zločina:

»Ko izvrši ratni zločin, tj. ko u vreme rata i neprijateljske okupacije radi kao pokretač, organizator, naredbodavac, pomagač ili neposredni izvršilac uštava, osuđivanja na smrtné kazne i njihovog izvršenja, hapšenja, mučenja, prisilnog iseljavanja ili odvođenja u koncentracione logore, u internaciju i na prisilan rad stanovništva Jugoslavije; ko vrši namerno izgladnjavanje stanovništva, prinudno odnarođivanje, prinudnu mobilizaciju, odvođenje u prostituciju i silovanje, prisilno prevođenje u drugu veru; ko pod istim uslovima vrši potkazivanja koja imaju za rezultat u ovom stavu navedene mere terora i prisiljavanja ili ko pod istim okolnostima

naređuje ili vrši paljevine, uništavanje ili pljačku javne ili privatne imovine; ko postane funkcioner terorističkog aparata i policijskih formacija okupatora ili službenik zatvora, koncentracionih i radnih logora, ili nečovečno postupa sa jugoslovenskim državljanima i ratnim zarobljenicima.«

Novi *Zakon o krivičnim delima protiv naroda i države* od 16. jula 1946. godine, koji je stupio na snagu 23. jula iste godine, ukida ili rediguje neke odredbe ranijeg zakona i uvodi nove, ali je ipak većina odredbi ostala identična sa onima iz ranijeg zakona.

Iz ovog zakona treba pomenuti odredbu čl. 16. po kojoj krivična dela po ovom zakonu i izvršenje presuda izrečenih po tim delima *ne zastarevaju*. Ova odredba bila je sasvim opravdana s obzirom na prirodu i težinu krivičnih dela protiv naroda i države, odnosno ratnih zločina. Odredba o nezastarelosti krivičnog gonjenja ovih krivičnih dela dobila je kasnije potvrdu u st. 3. čl. 88. Opšteg dela Krivičnog zakonika od 4. decembra 1947. godine u formulaciji: »Nema zastarelosti u pogledu gonjenja onih krivičnih dela za koje to zakon izričito određuje.« Kasnije ćemo videti kako je ovo pitanje regulisao novi Krivični zakonik.

XIV

Naš *Krivični zakonik od 2. marta 1951. godine* (izmene i dopune 2. jula 1959, 22. jula 1962. i 4. aprila 1965. godine) u glavi XI o krivičnim delima protiv čovečnosti i međunarodnog prava sadrži odredbe o krivičnim delima genocida, ratnog zločina protiv civilnog stanovništva, ratnog zločina protiv ranjenika i bolesnika, i dr.

Kako je reč o krivičnim delima koja su po svom biću i obeležju takođe u skladu sa dotada priznatim i usvojenim shvatanjima naprednog i savremenog međunarodnog krivičnog prava i idu ukorak sa njegovim pozitivnim razvojem, to ćemo ovde njihove odredbe citirati.

Genocid (čl. 124.)

»Ko u nameri da potpuno ili delimično uništi neku nacionalnu, etičku, rasnu ili versku grupu, vrši ubistva ili teške povrede tela ili vrši teško narušavanje fizičkog ili duševnog zdravlja članova grupa ili prisilno raseljavanje stanovništva, ili stavi grupu u takve životne uslove koji dovode do potpunog ili delimičnog istrebljenja grupe, ili pri-
meni mere kojima se sprečava rađanje između pri-

padnika grupe, ili vrši prisilno preseljenje dece u drugu grupu, kazniće se strogim zatvorom najmanje pet godina ili smrtnom kaznom.«

Krivično delo genocida po našem krivičnom zakoniku može se izvršiti kako u vreme rata tako i za vreme mira, i ne tretira se kao političko krivično delo, što ima posebni značaj u vezi sa ekstradicijom. Osnovno njegovo obeležje je da je izvršeno jednom od navedenih radnji u nameri da se potpuno ili delimično uništi neka nacionalna, etnička, rasna ili verska grupa. Stoga ovde nije bitno prema koliko lica je genocid izvršen, nego da je učinjen u pomenutoj nameri prema jednoj od citiranih grupa. Pored toga, svaka od njegovih radnji izvršenja a naročito izvršenje ubistava i teških telesnih povreda, i bez namere koja je potrebna za postojanje genocida, predstavlja posebno kažnjivo krivično delo.

Ako se obeležja genocida kako su data u našem Krivičnom zakoniku uporede sa onima iz konvencije Generalne skupštine UN o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (čl. I-VII), koja je kod nas ratifikovana Ukazom Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ od 21. VI 1950. g., dolazi se do zaključka da su ona u odnosu na zaštitni objekat identična, što je uostalom i suština pitanja, dok su radnje izvršenja u Krivičnom zakoniku date nešto detaljnije.

Ratni zločin protiv civilnog stanovništva (čl. 125)

»Ko kršeći pravila međunarodnog prava u vreme rata, oružanog sukoba ili okupacije naređuje ili vrši prema civilnom stanovništvu ubistva, mučenja ili nečovečna postupanja, podrazumevajući tu i biološke eksperimente, nanošenje velikih patnji ili povreda telesnog integriteta ili zdravlja; protivzakonito raseljavanje ili preseljavanje ili prisilno odnarođivanje ili prevođenje na drugu veru stanovništva; prisiljavanje na prostituciju ili silovanja; primenu mera zastrašivanja i terora, uzimanje talaca, kolektivno kažnjavanje, protivzakonito odvođenje u koncentracione logore i druga protivzakonita zatvaranja, lišavanje prava na pravilno i nepristrasno suđenje; prisiljavanje na vršenje službe u oružanim snagama neprijateljske sile ili u njenoj obaveštajnoj službi ili administraciji; teranje na prisilni rad, izgladnjavanje stanovništva, konfiskovanje imovine koje nije opravdano vojnim potrebama, uzimanje nezakonite i nesrazmerne velike kontribucije i rekvizicije, smanjenje vrednosti domaćeg novca, ili protivzakonito izdavanje novca, kazniće se strogim zatvorom najmanje pet godina ili smrtnom kaznom.«

Ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika (čl. 126.)

»Ko kršeći pravila međunarodnog prava u vreme rata ili oružanog sukoba naređuje ili vrši protiv ranjenika, bolesnika, brodolomaca ili sanitetskog osoblja ubistva, mučenja ili nečovečna postupanja, podrazumevajući tu i biološke eksperimente, nanošenje velikih patnji ili povreda telesnog integriteta ili zdravlja, ili ko naređuje ili vrši protivzakonito i samovoljno uništavanje ili prisvajanje u velikim razmerama materijala i zaliha sanitetskih ustanova ili jedinica koje nije opravdano vojnim potrebama, kazniće se strogim zatvorom najmanje pet godina ili smrtnom kaznom.«

Ratni zločin protiv ratnih zarobljenika (član 127.)

»Ko kršeći pravila međunarodnog prava naređuje ili vrši protiv ratnih zarobljenika ubistva, mučenja ili nečovečna postupanja, podrazumevajući tu i biološke eksperimente, nanošenje velikih patnji ili povreda telesnog integriteta ili zdravlja, prisiljavanje na vršenje službe u oružanim snagama neprijateljske sile, ili ih lišava prava na pravilno i nepristrasno suđenje, kazniće se strogim zatvorom najmanje pet godina ili smrtnom kaznom.«

Ratni zločini iz čl. 125., 126. i 127. Krivičnog zakonika imaju svoj osnov u Ženevskim konvencijama od 12. avgusta 1949. godine — o zaštiti građanskih lica za vreme rata, za poboljšanje sudbine ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu, za poboljšanje sudbine ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih pomorskih snaga, i u Ženevskoj konvenciji o postupanju sa ratnim zarobljenicima. Međutim, pojedine inkriminacije ovih krivičnih dela bile su sadržane i u ranijem našem pozitivnom zakonodavstvu u vreme rata i odmah posle oslobođenja, o čemu je napred bilo reči. Naravno, u Krivičnom zakoniku su sve inkriminacije preciznije, obuhvatnije i posebno tretiraju sva tri zaštitna objekta — civilno stanovništvo, ranjenike i bolesnike i ratne zarobljenike.

U čl. 128. Krivičnog zakonika kao krivično delo predviđeno je organizovanje grupe radi vršenja genocida i ratnih zločina. Po ovoj odredbi kažnjava se strogim zatvorom najmanje pet godina ili smrtnom kaznom onaj ko organizuje kakvu grupu radi vršenja krivičnih dela iz čl. 124. do 127. ovog zakonika, ili ko podstiče na stvaranje ovakvih grupa ili priprema njihovo organizovanje.

Za ovaj oblik — organizovanje grupe radi vršenja genocida i ratnih zločina, zakonodavac je propisao istu kaznu kao i za izvršenje tih krivičnih dela. Istina, kažnjava se svako lice, ali za organizaciju kakve grupe radi vršenja ovih krivičnih dela, što znači da sama dela i ne moraju da budu izvršena. Dalje, kažnjava se onaj ko podstiče na stvaranje ovakvih grupa, što znači za jedan posebni oblik podstrekavanja za koji se neće primeniti odredba čl. 19. Krivičnog zakonika, i, na kraju, istom kaznom kažnjava se onaj ko priprema organizovanje jedne takve grupe, što znači da su kažnjive i same pripreme za organizaciju grupe radi vršenja pomenutih krivičnih dela.

Kao što se vidi, naš Krivični zakonik je veoma dosledan i oštar kada je reč o ovim najtežim krivičnim delima protiv čovečnosti i međunarodnog prava. Jer, on je, pored toga što je u čl. 124. do 127. obuhvatio sve poznate i moguće radnje izvršenja ovih krivičnih dela, u čl. 128. predvideo i oblike koji su društveno veoma opasni, pa je stoga i propisao istu kaznu za njegove učinioce, kao i za neposredne izvršioce.

U grupi krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava koja imaju svoj osnov u Ženevskim konvencijama i koja se razlikuju od ovde citiranih ratnih zločina samo po tome što su manje društvene opasnosti, treba pomenuti krivična dela surovog postupanja sa rajenicima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima (čl. 131. K. z.) i zloupotrebu međunarodnih zakona (čl. 133. K.z.).

U grupu ovih krivičnih dela po našem Krivičnom zakoniku spadaju i krivično delo protivpravnog ubijanja ili ranjavanja neprijatelja (čl. 129.), protivpravno oduzimanje stvari od ubijenih i ranjenih na bojištu (čl. 129a), upotreba nedozvoljenih sredstava borbe (čl. 129b), povreda parlamentara (čl. 130) i uništavanje kulturnih i istorijskih spomenika (čl. 132).

Ova krivična dela tretiraju se takođe kao ratni zločini u širem smislu, a neka od njih crpe svoj međunarodni karakter iz Pravila o zakonima i običajima pri vođenju rata uz Hašku konvenciju iz 1907. godine, dakle ne kao prva grupa ovih krivičnih dela koja imaju osnova u posleratnim Ženevskim konvencijama.

Kao što se vidi, Krivični zakonik je u XI glavi veoma precizno formulisao sva krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava, usvojivši u suštini načela o ovim delima iz pomenutih međunarodnih konvencija i akata. On u ovoj glavi, osim odredbe o kažnjavanju organizatora kakve grupe za vršenje krivičnih dela iz čl. 124. do 127. ovog zakona, nije posebno, kao ni Statut međunarodnog vojnog suda, istakao da se »službeni položaj optuženih, bilo kao šefova države ili kao odgovornih službenika u državnim nadležnostima, neće smatrati kao razlog za oslobođenje od odgovor-

nosti ili za ublažavanje kazne«. Isto tako nije, kao ni čl. 8 Statuta, propisao da se okrivljeni neće osloboditi od odgovornosti ako je radio po naređenju svoje vlade ili pretpostavljenog, te da se to može smatrati kao razlog za ublažavanje kazne, niti je posebno propisao mogućnost suda da pojedine organizacije proglašava za zločinačke i da njihove pripadnike samim tim izvodi pred sud bez potrebe da se uvek i ponovo utvrđuje zločinački karakter jednom već tako proglašenih organizacija — čl. 9. i 10. pom. Statuta. Međutim, kod razmatranja pitanja odgovornosti organizatora i naredbodavaca za izvršenje ovih krivičnih dela, pored odredaba čl. 23. i čl. 128. Krivičnog zakonika — organizovanje grupa radi vršenja genocida i ratnih zločina, treba imati u vidu i odredbe Krivičnog zakonika o saučesništvu, tj. da postoji mogućnost da se pored neposrednih izvršilaca i svi saučesnici kazne primenom čl. 19. do 22. K.z.

Krivični zakonik nema posebne odredbe o odgovornosti izvršilaca krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava ukoliko su ova dela učinili po naređenju svoje vlade ili svog pretpostavljenog, te se prema tome za postojanje njihove krivične odgovornosti primenjuju opšta načela o odgovornosti izvršilaca krivičnih dela učinjena podstrekavanjem od strane drugih lica. Naša bogata posleratna sudska praksa u potpunosti je usvojila principe izražene u pojedinim odredbama Statuta Međunarodnog vojnog suda — o odgovornosti i kažnjavanju šefova država i odgovornih službenika, o odgovornosti za izvršenje krivičnih dela ratnih zločina i genocida po naređenju svoje vlade ili pretpostavljenog — i o zločinačkom karakteru pojedinih domaćih i stranih političkih organizacija kao i principe iz Nirnberške presude o kažnjavanju glavnih nacističkih ratnih zločinaca.

Po Krivičnom zakoniku od 2. marta 1951. godine *zastarelost* krivičnog gonjenja i izvršenja kazni za najteža krivična dela nastaje kada protekne 25 godina od izvršenog dela odnosno od pravosnažno izrečene kazne. Međutim, najnovijim Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika od 4. aprila 1965. godine, po novom čl. 134a. krivično gonjenje i izvršenje kazne za krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava navedena u čl. 124. do 128. ovog zakonika, tj. za krivično delo genocida, ratnog zločina protiv ranjenika i bolesnika, ratnog zločina protiv ratnih zarobljenika i za krivično delo organizovanja grupe radi vršenja genocida i ratnih zločina, *ne zastarevaju*.

Ovakvim regulisanjem ovog pitanja, Jugoslavija je još jednom pokazala svoju doslednost u stavu prema problemima koji su početkom 1965. godine bili u centru pažnje svetske javnosti. Demokratska javnost sveta podigla je glas protesta protiv zasta-

revanja prava na gonjenje i kažnjavanje ratnih zločinaca u Zapadnoj Nemačkoj 9. maja 1965. godine. Protestu se pridružila i jugoslovenska javnost. Posebno mesto u tome zauzima izjava Savezne skupštine od 27. januara 1965. godine i, za nas, Rezolucija Saveza jevrejskih opština Jugoslavije protiv odluke bonske vlade o zastarelosti ratnih zločina.

U Jugoslaviji su praktično likvidirani slučajevi odgovornosti za ratne zločine. Ovde-onda se otkrije još poneki ratni zločinac. No, odlukom o nezastarivosti gonjenja, kažnjavanja i izvršenja kazni za ratne zločine »Jugoslavija pokazuje svoj dosledni stav i rešenost da i tim aktom učestvuje u solidarnosti miroljubivog čovečanstva da se privedu kazni krivci koji su odgovorni za najteža krivična dela.«¹³⁾

---

¹³⁾ Jevrejski pregled, Beograd, mart—april. 1965.